



KELAĞAYI BAŞÖRTÜSÜNÜN ETNO-KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ VE ÇAĞDAŞ GIYIM TASARIMINDAN ÖRNEKLER

Ethno-Cultural Features of the Kelağayı Headscarf and Examples of Contemporary Clothing Design

Minara GULİYEVA JAMSHIDI*

Öz

Azerbaycan halkının milli ve manevi mirası sayılan “kelağayı”, binlerce yıldır sanatçılar tarafından oluşturulan etno-kültürel değerlerin bir parçasıdır. Bugün dünyada kullanılan diğer başörtülerinden farklı ve gizemli renk özellikleriyle oluşan kelağayı, tarihsel süreçte çeşitli türleri ile ünlenmiş ve Azerbaycan kültürünü dünyaya tanıtmıştır. El sanatlarıyla ünlü kelağayı ustaları, ipek kumaşlar üzerinde etnik motifler kullanmışlardır. İster motif zenginliği ister tür ve renk çeşitliliği ile kelağayı dünyanın ilgisini çekmiştir. Orta Çağ'dan beri dünyanın çeşitli ülkelerine ihraç edilen bu ürün, halen moda tasarımcıların gözdesidir. Çağdaş giysi tasarımında motifleri ve sembolik öğeleri başarıyla uygulanmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan'da kelağayı sanatının sürdürülmesine ve gelişmesine yönelik sık sık sergiler düzenlenmektedir. Araştırmada, Azerbaycan'a özgü kelağayı genel hatları ile ele alınarak etno-kültürel özellikleri değerlendirilmiştir. Çalışmada öncelikle, Azerbaycan'ın bölgelerinde üretilen kelağayı sanatından, teknik ve tasarım özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu bilgiler tarihi, kültürel değerlendirmelerin yanı sıra Azerbaycan'dan moda tasarımcılarının koleksiyonlarından örnekler verilerek araştırılmıştır. Bu bağlamda konu 'Kelağayının Kültürel Tarihi Geçmişi', 'Kelağayı'nın Belirleyici Özellikleri' ve 'Etnik Tarz Olarak Çağdaş Giysi Tasarımında Kelağayı' başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, etno-kültür, kelağayı başörtüsü, etnik giysi, el sanatları.

Abstract

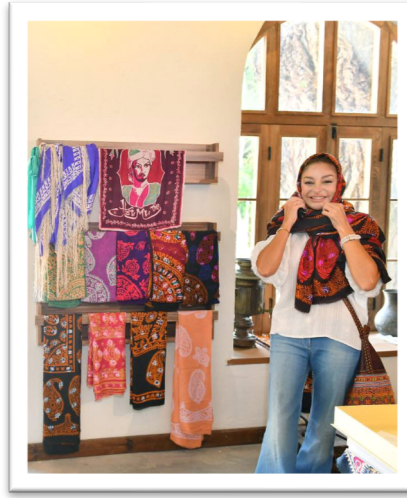
The "kelagayi", which is considered to be the national and spiritual heritage of the Azerbaijani people, is a part of the ethno-cultural values created by artists for thousands of years. Kelagayi, which is different from other headscarves used in the world today and has mysterious colour features, has become famous with its various types in the historical process and introduced the Azerbaijani culture to the world. Kelagayi masters, famous for their handicrafts, used ethnic motifs on silk fabrics. Whether with the richness of motifs or the diversity of species and colours, kelagayi has attracted the attention of the world. This product, which has been imported to various countries of the world since the Middle Ages, is still a favourite of fashion designers. Motifs and symbolic elements are successfully applied in contemporary clothing design. At the same time, exhibitions are held frequently in order to maintain and develop the art of kelagayi in Azerbaijan. In the study, kelagayi unique to Azerbaijan were discussed in general terms and their ethno-cultural characteristics were evaluated. In the study, first of all, the art of kelagayi produced in the regions of Azerbaijan, its technical and design features are mentioned. This information has been researched by giving examples from the collections of fashion designers from Azerbaijan, as well as historical and cultural evaluations. In this context, the subject has been examined under the titles of 'Cultural History of Kelagayi', 'Defining Characteristics of Kelagayi' and 'Kelagayi in Contemporary Clothing Design as an Ethnic Style'.

Keywords: Azerbaijan, ethno-culture, kelagayi headscarf, ethnic dress, handicrafts.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, e-posta: minara.guliyeva@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9072-4165.

Giriş

Tarihsel süreçte zengin folkloru, milli-manevi değerleriyle Türk dünyasının önemli bir yeri olan Azerbaycan, somut ve somut olmayan kültürel mirasıyla Dünya miras listelerinde önemli bir yere sahiptir. Nevruz, halı, kelağayı, muğam, âşık sanatı, bakırcılık gibi somut olmayan halk sanatı ve bayramlarının Dünya mirası listesinde yer alması, dolayısıyla bu ürünlerin dünyada tanıtılması günümüzün önemli meselelerinden biridir. Bu bakımdan UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde Azerbaycan Kelağayı "Kelağayı Sembolizmi ve Geleneksel Sanatı" adı altında, Mehriban Aliyeva'nın¹ desteğiyle 26 Kasım 2014'te kaydedilmiştir (URL-1). Böylece kelağayı geleneğinin korunarak yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir adım atılmıştır.



Görsel 1: Mehriban ALİYEVA Basgal'da (URL-2).

Geleneksel milli sanatlardan biri olan kelağayı sanatı köklü bir geçmişe sahiptir. Kelağayı sanatı, doğumdan, ölüme kadar olan süreçte Azerbaycan insanını yalnız bırakmamıştır. Yalnızca başı örtmek için kullanılan bir bez parçası değil, çok katmanlı bir yapıya sahiptir. İpekten dokunan kumaş üzerine geleneksel baskı yapan ustanın dilidir. Öyle ki, duygularını, düşüncelerini söylemek isteyip söyleyemediklerini kelağayıya aktarırlar. Bu da maddi bir varlık olarak görülen kelağayının bir iletişim dili olduğunu da gösterir.

İpekten hazırlanan kelağayı, Azerbaycanlı kadınlarının kullandığı başörtüsüdür. Kelağayı'nın ilk örneği, 5-7. yy.'da Mingeçevir'deki altın işlemeli ipekten yapılan başörtüsüdür. İtalyan bir gezgin olan Marko Polo da 13. yy.'da Şamahı ve Berde şehirlerine ait ipek başörtülerden bahsetmiştir (Sadıhova, 2014: 50). Farklı zamanlarda Azerbaycan'a uğrayan gezgin ve diplomatların notlarında kelağayıya ait bilgiler yer almaktadır. Azerbaycan'a farklı zaman dilimlerinde ziyaretlerde bulunan A. Oleari, A. Jenkinson, Evliya

¹ Mehriban Aliyeva, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in eşi; 21 Şubat 2017 itibarıyla Azerbaycan Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı yardımcısı; Yeni Azerbaycan Partisi Genel Başkan Yardımcısı aynı zamanda Haydar Aliyev vakfının başkanı ve UNESCO iyi niyet elçisidir.

Çelebi, A. Düma ve F. Kotov gibi seyyah ve diplomatlar, hatıralarında kelağaydan bahsetmektedirler (Babayev ve Şahbazov, 2017: 146).



Görsel 2: Azerbaycan kelağayısı (URL-3).

Kelağayının tarihi, Büyük İpek Yolunda kuzeyle güney, doğuyla batı arasında iletişim kuran ve yüzyıllar boyu ipekçilik ülkesi gibi tanınan Azerbaycan’da ipekçiliğin gelişme tarihi ile sıkı bağlıdır. Azerbaycan’da koza üretiminin yaklaşık iki bin yıldır uygulandığını tarihi gerçekler doğruluyor (İbrahimbeyova vd., 2016: 12). Farklı tarihsel dönemlerde Şamahı şehri koza üretiminde merkez şehirlerden biri olmuştur. Şuşa’da 5, Şamahı’da 46, Basgal’da 11, Mücü’de 4, diğer köylerde ise 45 koza atölyesi mevcuttu. Aralarında öne çıkanlar ise Basgal ve Mücü’yü. Basgal’da “derayı”, “mov”, “hashirme”, “celişi”, “namazı”, “tatınlıg”, “ganovuz” gibi çeşitli ipek kumaşlar üretilmiştir. Özellikle “ganovuz” kumaşı Rusya’da ünlüymüş ve ona “şamaheyka” denirdi. Fakat en yaygın kumaş “kelağayı” ipekti (İbrahimbeyova vd., 2016: 12-13) .

Geçmişte köydeki her ev ipekçilik ve kelağayı ile uğraşır ve bu sanatın sırları nesilden nesile aktarılırdı. Ancak Sovyet döneminde bu sanat neredeyse yok olma eşiğindedi. Azerbaycan’da tekstil ve el sanatları, Rusya’nın işgaliyle değişim göstermiştir. Siyasi işgal ile başlayıp 1930’lu yıllardan itibaren ekonomik işgale dönüşmesi neticesinde Rusya, sanayisinin hammadde ihtiyacını karşılamak üzere Kafkasya’ya yönelmiştir. Bu nedenle Kafkasya’daki ipekçiliğin ve sanayisinin geliştirilmesine yönelik atılımlar yapılmıştır. Ekonomik hayatta ipekçiliğin önemli bir yer alması neticesinde Şeki şehrinde bazı yardımcı sanat alanlarının da (boyacılık, tekelduz² vb.) önem kazanmasına sebep olmuştur. Üretilen Şeki ipeğinin bir bölümü yurtdışına ihraç edilirken kalan kısmı yerel imalathanelerde üretilerek Azerbaycan halkının gereksiniminde kullanılmıştır. Ustalar, elde ettiği bu ürünlerden millî renklere sahip ve desenli kelağayı üretimi yapmışlardır.

² Azerbaycan’a özgü kumaş üzerinde dikme sanatıdır.



Görsel 3: Tahta baskı işlemi yapılmış kelağayı (URL-4).

Azerbaycan halkının sözlü halk edebiyatı örneklerine, destanlarına, koşma, garaylı ve manilerine, özellikle aşk şiirine kadınların güzelliğine güzellik katan kelağayılarla ilgili bilgiler ve şiirsel fikirler yansıtılmaktadır. Kelağayı, farklı devirlerde yaşamış şairlerimizin ilgisini çekmiş ve mısralarında inci olmuştur.

17. yüzyıl, kelağayı sanatının gelişiminin altın çağı olarak anılır. Bunu kanıtlayan etkenlerden biri de kelağayının edebiyata yansımalarıdır. Bu, “Aslı ile Kerem” destanında, Abbas Tufarqanlı, Molla Panah Vagif, Aşiq Şəmşir gibi aşık şiiri üstatlarının eserlerinde görülmektedir.

Keleğayının ucu sarı,

Açılır könlüm gubarı,

Söyle görüm kimin yarı,

Yakan düymele, düymele! (Kerem) (Gasımlı ve Allahmanlı, 2018: 155).

* * *

Başna örtübdür kelağayı gezer,

Eyri tel üstünden gızıl³ düymeler.

Beline yaraşıb zerbafdan kemer,

Çepkenli, çargatlı ağ beden gezer. (Aşiq Abbas Tufarqanlı).

* * *

Kelağayı altında olmayıb cuna,

Üzmeyib göllerde yaşılbaş sona,

³ Altın

Bak, neler yaranıb, Mile-Muğana,

Vagif ele görüb, men bele gördüm. (Aşiq Şəmşir) (Şəmşir, 2006).

Azerbaycan”nın büyük şairi Molla Panah Vagif, “Gülgün serendaz⁴ın taze gül gibi” ve “Hayıf ki, yoktur” isimli koşmalarında (beyitlerinde) kelağayıyı şöyle anlatır:

Gah zaman başına tirmeşal bağlar,

Gah olur ki, zülf gizleyib, hal⁵ bağlar.

Kelağayı gabağına al bağlar,

Yaşılın altından, ağın üstünden. (Molla Penah Vagif) (Dünyamalıyeva, 2013: 98).

* * *

Kelağayı elvan, gesebe gıygac,

Altından cunası, hayıf ki, yoktur. (Molla Penah Vagif) (Dünyamalıyeva, 2013: 99).

Avrupa, Azerbaycan kelağayı sanatıyla 19. yüzyılda ilgilenmeye başlamıştır. 19. yy. ikinci yarısından sonra Rusya ve Batı Avrupa ülkelerinde yapılan uluslararası sergilere katılan Basgallı dokumacılardan Aliabbas Cebrailoğlu, Meşedi Habibulla Hacı Abbasoğlu, Hacı Bağır Mirzeoğlu, Hacı Alekber Hacı Seyidoğlu sundukları el işlemleri ile ödüllendirilmişler. Londra’da 1862 yılında yapılan Dünya sergisinde ise Basgallı dokumacı Nasir Abdulazizoğlu, Kelağayı ve Ganovuz kumaşı sergisinde madalya ve özel diploması ile ödüllendirilmiştir (Babayev; Şahbazov, 2017: 146). Bütün bunların sonucu, Azerbaycan kültürünün bir parçası olan kelağayı, Türk etnokültürel değerlerin bir parçası olarak ortaya çıksa da, tarihsel gelişim sürecinde önem kazanmış, Azerbaycan Türklerinin tamamen milli dekoratif sanat örneği haline gelmiştir.



1.



2.

Görsel 4: 1. “Azerbaycan kadınları”, 2. “Hınalığ’da düğün töreni”, Maral Rehmanzade, 1963, Azerbaycan Devlet Resim Galerisi (Hüseynova vd., 2018: 104-105).

⁴ Farsça kelimedir, başörtüsü anlamındadır.

⁵ Ben.

Araştırmanın amacı, Azerbaycan'da kelağayının etno-kültürel özelliklerini ortaya koyarak değerlendirmektir. Çalışmada öncelikle, Azerbaycan'ın bölgelerinde üretilen kelağayı sanatının kültürel tarihi geçmişi, tekniği ve tasarım özelliklerine değinilmiştir. Bu bilgiler tarihi, kültürel değerlendirmelerin yanı sıra Azerbaycan'ın moda tasarımcısının koleksiyonundan örnekler verilerek ele alınmıştır. Bu bağlamda konu 'Kelağayının Kültürel Tarihi Geçmişi', 'Kelağayı'nın Belirleyici Özellikleri' ve 'Etnik Tarz Olarak Çağdaş Giysi Tasarımında Kelağayı' başlıkları altında incelenmiştir.

1. Kelağayının Kültürel Tarihi Geçmişi

Kelağayı, Azerbaycan'da kadınlar için ipek iplikten dokunmuş dikdörtgen bir başörtüsüdür. Ülkenin batı kesiminde "çargat" olarak da adlandırılır. Bu başörtüsü, güzelliğin, iffetin, haysiyetin, saygının ve sadakatin sembolü olmasının yanı sıra, Azerbaycan'ın tarihini, kültürünü ve geleneklerini bünyesinde barındırmaktadır. Kelağayı sanatı, sosyal statüsü ne olursa olsun Azerbaycan kadınlarının gardıroplarında bulunmuştur.

Azerbaycan'da 19.yy. sonu ile 20.yy. başlarındaki kelağayıcılık merkezleri siyasi ve sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı özellikle de Rusya'dan ithal edilen ucuz el sanatları atölyelerinden elde edilen ürünler nedeniyle yer değiştirmiştir. Kelağayıcılık zaman içerisinde sadece iki merkezde Basgal ve Şeki'de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kelağayı dokumasının kalitesinde yatan gerçek Şeki ipeğidir. Dokumanın ortaya çıkışının tarihi çok eskilere dayanmakta ve uzun bir süreci kapsayan yapım aşaması bulunmaktadır. İpekböcekçiliği çok eski zamanlardan itibaren Azerbaycan'da var olmuştur. Kafkasya haricinde Azerbaycan'da Şeki şehri ipek üretim merkezi durumundadır. 19.yy.'da dünyanın en büyük ipek fabrikası Şeki'de bulunmaktadır. Şeki ipeği doğu ülkeleri, Avrupa ve Rusya'da bilinen ve değerli bir ipek türüdür. Rus İmparatorluğu II. Nicholas döneminde basılan beş yüzlük banknotların ezilmemesi ve buruşmaması için Şeki ipeği eklendiği bilinmektedir. Londra'da uluslararası bir sergide (1862) Şeki'ye "İpek Madalyası" verilmiştir. Ayrıca Kelağayı, Basgal'a 1870 yılında Londra'da bulunan sanat sergisinde gümüş madalya kazandırdığı bilinmektedir (Babayev; Şahbazov, 2017: 146).

İpek dokumacılığında şerbaflığın⁶ tarihini ve çalışma prensiplerini etnograf bilim adamı Arif Mustafayev araştırmıştır. Mustafayev, Azerbaycan Tebriz, Şamahı, Erdebil, Marağa, Merend, Hoy, Salmas, Nahçıvan, Gence, Beylegan, Gebele gibi şehirlerinde şarbaflık ve ipek dokumacılığının geliştiğini yazmaktadır. Dokumacılığın en önemli merkezleri Tebriz ve Şamahı şehirleridir. Şirvan halkı ipek dokumacılığıyla ilgili önemli aşamalar göstermişlerdir. Şirvan şerbaflığında üst düzey üretim, 19. yy. sonlarında el ipek dokumacılığının düşüşü ile devam etmiştir. Ayrıca Şirvan civar köyleri (Basgal, Mücü, Zarat vb.) şarbaflığın önemli merkezleri konumundadır. Şamahı şehrinde 1843 yılında 220 şerbaflık atölyesi bulunmaktadır (Halili, 2019: 144).

⁶ Atölye sahibi.

Uzun zamandır bilinen kelağayı Azerbaycan'ın Tebriz, Gence, Şamahı, Şeki ve Nahçıvan'da yüksek kalite ile üretilmektedir. Bakü'ye 165 km uzaklıkta bulunan İsmayılı ilçesine bağlı Basgal köyü ve Şeki'de başörtüsü üretimi daha yaygın üretilmektedir.



Görsel 5: Tebriz Kelağayı (URL-5).

Azerbaycan'da giyim eşyası olarak kullanılan kelağayı başörtüsü başörtüsü ile sınırlanmaz. Kadınlar yaşlarına göre renk ve şekilleri farklı örtüleri, alını örtmek amacıyla kullanırlar. Yaşlı kadınlar, kelağayı çargat veya dinge şeklinde bağlarlar, genç kadınlar ve kızlar başörtüsü olarak kullanırlar. Yas törenlerinde giyilen kelağayılar siyah, düğünlerde ise rengarenk kullanırlar. Yaşlı kadınlar genelde koyu renk ve geniş kenarlı giyerlerken, genç kadınlar ve kızlar, küçük, beyaz ve renkli kelağayı kullanmaktadırlar. Kelağayının iyileştirici değeri, nazardan ve belalardan koruma konusunda birçok inanın (Hüseynova vd., 2018: 53) olduğu kaynaklarda geçer.

Kelağayı, Azerbaycan'da kadının güzelliğini göstermesinin yanı sıra yeni kurulacak ailenin temel taşı olarak da anlaşılmaktadır. Kelağayı oğlana veren kız, ömür boyu aşkına sadık kalacağına yemin etmektedir. Nişan töreninden önce oğlan tarafı kız tarafının rızasını aldıktan sonra kırmızı kelağayıya sarılı nişan yüzüğü hediye etmektedir. Ayrıca kına töreninde gelin başına kırmızı kelağayı bağlanmaktadır. Damada ve sağdıçlarına hatta gelin arabasına dahi kelağayı bağlanmaktadır (İbrahimbeyova vd.; 2015: 132). Düğünde kadınların honçasındaki⁷ en değerli hediye bile kelağayıdır.

Ölen kişinin üzerine siyah kelağayı örtülmektedir. Bu gelenek Azerbaycan Türklerinin hayatlarında kelağayının olduğu anlamına gelmektedir. Barışçıl bir misyonu da temsil eden kelağayı, kadının bir çatışma esnasında yere kelağayı atmasıyla kavganın bitmesi anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin, 1988'de Sosyalist Emek Kahramanı Khuraman Abbasova, Ağdam olayları sırasında isyanları önlemek için gençlerin ayakları altına kelağayı atmıştır (Görsel 6) (Veliyev ve Abdulova, 2016: 223).

⁷ Düğün veya nişan töreninde tepsi içinde hazırlanan hediyeler.



Görsel 6: Kelağayı, ipek, ölçüsü: 150X150 cm

(Veliyev ve Abdulova, 2016: 223).

Anlaşıldığı gibi kelağayı, kadına olan saygı kadar önemlidir ve kullanılmazsa dahi evin bir köşesinde en değerli konumdadır. Günümüzde Azerbaycan dışında yaşayan Azerbaycanlıların evlerinde mutlaka görülmektedir. Aile geleneğinde koruyucu gücü temsil etmektedir.

2000'li yılların başında, Başgal'da kelağayı fabrikasının kurulmasından sonra bu eski zanaat gelişmeye başlamıştır. O zamandan beri, yeni nesil tasarımcıların yaratıcılığı sayesinde eski kelağayılar ikinci bir hayat bulmuştur. Günümüzde kelağayı üretim merkezi “İnkışaf” bilimsel organizasyonunun girişimi ile Basgal'da faaliyettedir. Burada kelağayı geleneği sürdürülmektedir. Basgal'da kelağayı müzesi bulunmaktadır. Gelen ziyaretçiler geçmişin tarihi ve geleneklerinin dışında sanatın yaratım sürecini de görebilmektedirler.

Moskova'da bulunan Devlet Şark Halkları Sanat Müzesi'nde, Bakü'de bulunan Ulusal Tarih Müzesi'nde ve Azerbaycan Sanat Müzesi'nde kelağayı örnekleri görülebilmektedir. Kelağayı, Azerbaycan tarihi boyunca halkın ayrılmaz bir parçası olarak yaşamış ve yaşayacaktır. Bu, sanatı icra edenler tarafından değil, tüm ulus tarafından yaşanmaktadır.

2. Kelağayının Belirleyici Özellikleri

Kelağayılar, 19. yüzyılda “heratı ve isperék” adları ile bilinmektedir. Kelağayıların en önemli özelliği, ara saha merkezinde bulunan “göbek, mecmeyi-gül ve medahil” adı verilen madalyondur. Bu madalyon “göl, honça ya da şems” adları ile bilinmektedir. Desenler eskiden tahta veya metal kalıplarla yapılmaktaydı (Paşayeva, 2008: 136). Kelağayıya ait en büyük özellik ise sıcak veya serin tutmasıdır. Ağırlığı tahminen 125 gr olan bu dokumalar son derece zarif ve yumuşacık olup (Mammadova, 2019: 146), bu nadir ürünü elde etmek çok zor bir süreci gerektirmektedir. Saf ipek, iki ayak ve iki sağlam dokuma tezgâhlarda (Görsel 7- 1)

dokunarak baskı ve desenleri yapılan kelağayılara ait (Görsel 7- 2) farklı ebatları, renkleri bulunmaktadır (Görsel 7- 3) (Paşayeva, 2008: 136). Kelağayılardan önemli özelliklerinden biri de hem zengin hem de maddi durumu olmayan kesimlerin kullanmasıdır. Siyah, beyaz, soğanı, yeşil vs. renklerde ve farklı ebatlarda (150x150 cm; 160x160cm) kare şeklinde dokunan kelağayının boyanmasında yaban elma, safran, sumak, frenk üzümü, sarağan vs. gibi bitkiler boyar madde olarak kullanılırdı (Mammadova, 2019: 145-146).

Kelağayı, ipek kumaşların aksine kalıp kullanılarak süslenirdi. Kelağayının basma-kalıp üsuluyla süslenmesi “tavakeş” adlı uzman kalıp ustaları tarafından yapılıyordu (Halili, 2019: 145). Kelağayılar, geometrik veya bitkisel motiflerden oluşan desenlerle süslenirdi (Terlanov ve Efendiyev, 1960: 60).



Görsel 7: 1. İpek kelağayının tezgâhta dokunması; 2. Baskı işlemi; 3. Başörtüsü çeşitleri (URL-6).

Kelağayının etek uçları (bordür) ve bazen honça (orta) geometrik ve çiçek desenleri ile süslenmektedir. İşlenen desenlerin gücü ve derin anlamları yüzyıllardır değişmeden kalıplarda kullanılmıştır. Desenler içerisinde en yaygın olan dekoratif unsurlardan biri buta (Görsel 8) yer almaktadır.



Görsel 8: Tahtadan yapılan buta desenli kalıp (URL-7).

Her bölgenin kelağayısı kendine hasdır. “Şah buta”, “saya buta” ve “hırda buta” süslemeleri genelde Şeki ve Basgal kelağayısında kullanılmaktadır. “Heratı”, “Soğanı”, “İstiotu”, “Albuhari”, “Abi”, “Yeleni” adıyla bilinen kelağayılar Ortadoğu ve Kafkas

halklarında da popülerdir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın kuzeybatı sınırında yerleşen Gürcüstan'da “buta” motifli çeşitli dokumaların olduğu ve günlük hayatta blok baskılı pamuklu tekstillerin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.



Görsel 9: Buta motifli mavi masa örtüsü, pamuk, 92x92 cm, 1937

(Koshoridze, 2016: 30).

Kalağayıda kullanılan motifler yerel halkın günlük yaşamında kullanılmaktadır. Tatlılarda, unlu mamullerde, türbe ve mezar taşlarında dahi kalağayı desenleri görülmektedir. Bu başörtüsü türü Azerbaycan folklorunda, güzel sanatlarda, güzelliğin ve saflığın sembolüdür. Bu ipek kumaş türü ince ve yumuşaktır.

Azerbaycan'da Terekemelerin (oba) üst baş giyimleri içerisinde Basgal kalağayısı önemli bir yer işgal etmektedir. Kadınlar tarafından başörtüsü olarak kullanılmıştır. İsmaili ili kasabalarından biri olan Basgal, Azerbaycan'ın ipek kumaş üretim merkezleri arasındadır. Günümüzde erkekler için kalağayı kumaşı ile mendil ve kadınlar için başörtüleri üretilmektedir (Halili, 2019: 135). Ayrıca Basgal'da kalağayı üretiminin yanı sıra ipeğin dokunması ve renklendirilmesi, hem de kumaş yüzeyine batık yöntemi ile desen yapılması sırları hala korunmaktadır. Bu desenleri her yerde, taş üzerinde oymalarda, kıyafette, yemeklerin süslemesinde bile kullanılmaktadır (Hüseynova vd., 2018: 35).



Görsel 10: Basgal'da yapılan kelağayı (Halili, 2019: 147).

Basgal'da kelağayı sanatının korunmasında Celil Tanrıverdiyev ve Rana İbrahimbeyova'nın katkıları büyüktür. İpek üretim merkezleri oluşturarak yerel ustalarla birlikte kelağayı üretimine başlayıp tanıtmışlardır (Halili, 2019: 146). Ayrıca kelağayı üretim teknolojisini, Azerbaycan halkına ait yaşam ve kültürü, halkın emanet ve inançları hakkında araştırmalar yapmaktadırlar.



Görsel 11: Basgal İpek Merkezi (Hüseynova vd., 2018:123).

Tebriiz'in 250 km güneyindeki Üskü şehri, eski zamanlardan beri Güney Azerbaycan'da kelağayı baskının ana merkezlerinden biri olmuştur. Burada el sanatının geçmişi 500 yıldan fazladır. Bu alanda faaliyet gösteren sanatçılar, meyve ve bitkilerden elde

edilen doğal renkleri, kumaş üzerinde çeşitli desen ve şekiller kullanarak el sanatlarında uygulamaktadırlar. Bu yöntemde kumaş üzerine yapılan boyama işlemlerinde daha çok ravent, ladin, nar kabuğu ve zerdeçal gibi bitkisel boyalar kullanılmaktadır. Antik çağda bu alanda faaliyet gösteren sanatçılar, saç ağacı yaprakları, kostik soda ve kil karışımından dayanıklı ve kıvamlı bir malzeme elde etmişler ve kumaşın bir kısmını bu malzeme ile fırça ile kaplayarak tüm kumaşı boyamışlardır. Batik baskı yöntemleri arasında dayanıklı baskı, şablon baskı, ipek kumaş üzerine batik boyama, örümcek ağı, fırça, boyasız ve bant (büküm) yapılır (URL-7).



Görsel 12: İpek kelağayıya baskı işlemi (Üskü, Tebriz) (URL-8).

3. Etnik Tarz Olarak Çağdaş Giysi Tasarımında Kelağayı

Etnik stil belli bir toplumun kültürel değerleri ve tarzını gösterir. Ulusal tarz, gelenek ve kökeni yüceltmek için belirli bir süre boyunca geliştirilen kültürü karakterize eder. Etnik tarz, çeşitli materyallerin, üretim yöntemlerinin, popüler tasarımcıların, organizasyonların, kültürler arası etkileşimin, inovasyonun ve sürdürülebilir uygulamaların mevcudiyetinden etkilenmektedir (Venkatasamy ve Vadicherla, 2016: 131). Etnik stiller farklı ülkelerde değişik şekillerde anlamlandırılır. Mesela, Orta Asya'daki geleneksel bir kıyafet bölgenin en pratik kıyafetidir, ulusal kimliğin gururu olduğundan günlük hayatta kullanılır (Venkatasamy ve Vadicherla, 2016: 148).

Etnik giyim, belirli bir etnik veya kültürel grupla ilgili giysiler olarak tanımlanabilir. Bu giysiler aynı geleceğe, geçmişe ve inançlara sahiptirler ve bir grubu diğerlerinden ayırarak sınıflandırılabilmesi için sembolik bilgileri başkalarına iletirler. Etnik giyim ülkenin sanatsal zevki ve kültürel mirası hakkında ipuçları vermektedir. Yani milli kostümler bir ülkenin imrenilecek ve saygı duyulan değerlerinin parlak bir örneğidir. Genellikle ulusal kostümlerin üzerindeki süslemeler, modayı istenilen bakış açısına getirmenin zengin yollarını açıkça göstermektedir.

“Günümüzde tasarımın önemli bir faktör olarak dikkate alındığı giyim ürünlerinde, geleneksel giyim öğelerinin gerek biçim ve süsleme gerekse kumaş ve doku özellikleri

açısından tasarımcıya yeni bakış açısı kazandırmıştır” (Koca vd., 2008: 102). Bu bağlamda “genç tasarımcıların, Batı modası olarak sunulan ürünlere farkındalıklarının artması ve kendi kültürlerine ait öğelerle hazırlayacakları yaratıcı koleksiyonlarını moda dünyasına sunmaları gerektiği” (Koca ve Koç, 2019: 14) giyim koleksiyonlarında görülmektedir.

Moda, kıyafetlerin kişisel değerlerini, özelliklerini ve davranış özelliklerini kullanırken, etnik giyim cinsiyet, zevk, etnik özellikler, cinsel yönelim ve diğer unsurları belirler. Bir sosyal gruba aittir ve sosyal özelliklerin bir tezahürüdür. Ancak etnik üslup, klasik üslup ve kentsel üslup gibi diğer sanatsal tarzlardan daha üstündür. Etnik stil terimi, etnik elbise tarzına sahip modern elbiseyi ifade eder. Bu giysiler aynı zamanda modern etnik giyim tarzlarıdır, çünkü etnik giyim tarzları eski çağlardan beri kumaş yüzey işlemleri, kullanılan malzemeler ve bunları bir arada organize eden takı tarzları bakımından büyük değişimler geçirmiştir. Etnik üslubun bir diğer önemli özelliği de özünün sanat olmasıdır. Bu da ona moda giyim için özgürce ilham verme veya moda giyim ile parça parça kullanma fırsatı verir. Modadaki oryantalizm konsepti buna klasik bir örnektir. Oryantalizm genellikle Batılı tasarımcıların Asya kıtasının her yerindeki farklı kültürlerden egzotik stil gelenekleri çizmesi anlamına gelir (Venkatasamy ve Vadicherla, 2016: 148).

Etnik stilin gelişiminde tasarımcıların rolü önemlidir. Azerbaycan’ın moda tasarımcıları kelağayı koleksiyonlarında kullanmaktadırlar. Bu konuda, Gulnara Khalilova’nın koleksiyonu örnek teşkil etmektedir. Gulnara Khalilova gibi tasarımcılar etnik desenleri farklı kombinasyon ve şekillerde kullanılabilen moda haline getirirken yeni biçim tarzı kullanarak günümüz modasının giysilerine dönüştürmüş (Görsel 13) ve zanaatkarların sosyal motivasyonuna katkıda bulunmuştur.



Görsel 13: Gulnara Khalilova ve “İpek Servet” Koleksiyonu (URL-9).

İpekten üretilen kelağayının tarihsel sürecini, tekniğini ve desen özellikleri açısından inceleyen Khalilova, konuyla alakalı görsel ve kavramsal göndermelerle tasarımlar yapmış, konuya özgü “İpek Servet” adlı koleksiyonu hazırlamıştır (Görsel 14).



Görsel 14: Gulnara Khalilova'nın “İpek Servet” Koleksiyonu (URL-10).

Kelağayı, her zaman ihtiyaç duyulan başörtülerinden biridir. Modadaki hızlı değişime rağmen, başörtünün boyutu ve desenin şekli aynı kalmaktadır. Hatta dünyanın en uzun ömürlü başörtülerinden biri olarak kabul edilebilir.

Değişen nesille birlikte etnik stillerin evrimi de söz konusudur. Etnik stiller moda fenomeninin aksine sabitlenmiş kostümlerdir. Stiller moda avcısı gençler için güç, gurur ve kimlik kaynağını oluşturur. Diğer taraftan bireysel araştırılan karakteristikler gençlerin moda giyim tercihlerini oluştururken aynı zamanda kendi yaratıcı değerlerine doğru da itmektedir.

Sonuç

İpek Yolu üzerinde bulunan Azerbaycan, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca yarattığı milli kültürel unsurlarını diğer milletlere tanıtmakla kalmamış, diğer kültürlerle etkileşim içinde ortak değerler de yaratmıştır. Bu sentezin bir sonucu olarak Azerbaycan'ın kendine özgü ve eşsiz bir milli rengi ortaya çıkmıştır. Bu tür milli ahlaki değerler arasına kelağayını da eklemek mümkündür.

Toplumların geleneksel nesnelere olan biçim, desen, doku, renk gibi estetik özellikleri maddi kültür varlıklarını oluşturmaktadır. Etno-kültürel açıdan ele alındığında geleneksel öğeler içerisinde kelağayının yeri ayrı bir özelliğe sahiptir. Göç kültürünün etkisi ve coğrafi koşullarla birlikte kelağayı Azerbaycan'da en yaygın tekstil uğraşısı olmuştur.

Azerbaycan'da kelağayı, kültürel birikimlerinin özgün yansımalarından biri olması nedeniyle çok önemlidir.

İlham kaynağı olarak görülen ve çağdaş tasarıma dönüştürülen kelağayılar, geleneksel üretim yöntemlerinin ve geleneksel estetik unsurların operasyonel sürdürülebilirliğini de sunmaktadır. Ekonomik faydalar açısından bir ilham kaynağı olarak kabul edilen kelağayı, temel değerlerinden farklı bir şey arayan tekstil tüketicilerine birçok seçenek sunmaktadır. Kültürel öğelerin çeşitli tasarım disiplinlerinde kullanılması, dünya çapındaki toplumlar için benzersiz üretim biçimlerinin kapısını açmaktadır. Azerbaycan kelağayısının geleceği insanların kişilikleri ve bireysel davranışları ile birleşen etkileşimli deneyimlerine bağlıdır.

Kaynakça

- BABAYEV, T.; ŞAHBAZOV, T. (2017). *Basgal*. Tarihi-etnografik tedgigat. Bakü: Azerbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu.
- DÜNYAMALIYEVA, Sebire (2013). *Azerbaycan Geyimlerinin Bedii-Dekorativ Hüsusiyyetleri*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- GASIMLI, Meherrem; Allahmanlı, Mahmud (2018). *Aşıg Şeirinin Poetik Biçimleri ve Çeşidleri*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- HALİLİ, Fariz (2019). “Azerbaycan Terekemeleri ve Baskal ‘Kelağayı’ Yazmaları”, 2. *Uluslararası Yörük Yaşamı Türk Sanatları Sempozyumu*, 20-24 Nisan, Alanya, ss.135-149.
- HÜSEYNOVA, Azade; MELİKOVA, Emine; ABBASOVA, Naide (2018). *Kelağayı Seneti*. Bakü: Azerbaycan Halk Tetbigi Seneti.
- İBRAHİMBEYOVA, Rena; TANRIVERDİYEV, Celil; TANRIVERDİ, Zehra (2016). *Kelağayı*. Bakü: Yayın evi yok.
- İBRAHİMBEYOVA, Rena; TANRIVERDİYEV, Celil; TANRIVERDİ, Zehra (2015). “Kelağayı”, *Azerbaycan Halçaları Dergisi*, Cilt 5, № 15, ss.125-135.
- KOCA, Emine.; KOÇ, Fatma. (2019). “Modanın Beslendiği Oryantalist Öğeler: 1910-1920 Yılları Vogue Dergi Kapakları Örneği”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10, ss. 1-15.
- KOCA, Emine; KOÇ, Fatma; ÇOTUK, Seda (2008). “Geleneksel Giyim Öğelerinin Esin Kaynağı Olarak Giysi Tasarımına Katkıları”. *E-Journal of New World Sciences Academy Vocational Education*, 4, (3), 88-103.
- KOSHORİDZE, Irina (2016). *Blue Tablecloth*. Tbilisi: Georgian State Museum of Folk and Applied Art.
- MAMMADOVA, Arzu (2019). “Azerbaycan’ın Kültürel Miraslarından El Dokuması-Kelağayı”. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss. 345-350.
- PAŞAYEVA, Valide (2008). “Azerbaycan’ın Basgal Köyü Kelağayı Dokumaları”, *Sanat Dergisi*, (13), ss. 135-145.
- SADİHOVA, Sevil (2014). “Azeri Modern Kadın Gardırobunun En Önemli Ögesi İpek Kelagai”, *Türk Dünyasında Kadın ve Moda Panel Bildirileri ve Defilesi*, 5-7 Mayıs 2014, Eskişehir: Ülkü Ofset, ss. 50-53.
- ŞEMŞİR, Aşıg (2006). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Avrasya Press.
- TERLANOV, Mamed; EFENDİYEV, Rasim (1960). *Azerbaycan Halk Sanatı*. Bakü: Azerbaycan Uşag ve Gencler Edebiyyatı Neşriyatı.
- VELİYEV, Fezayıl; ABDULOVA, Gülzade (2016). *Karabağ Geyimleri, Katalog*. Bakü: Elmin İnkişafı Fondu.

VENKATASAMY, Nithyaprakash; VADICHERLA, Thilak (2016). “Ethnic Styles and Their Local Strengths”, *Ethnic Fashion*, Singapur: Springer.

İnternet Kaynakları

URL-1: <http://unesco.preslib.az/az/page/SpJVzRQP3v> (E.T. 17.07.2022).

URL-2: <https://twitter.com/search?lang=ar-x-fm&q=%23Basqal> (E.T. 19.08.2022).

URL-3: <https://bakucorner.az/az/milli/kelagayi-prod/kelagayi-372.html> (E.T. 17.07.2022).

URL-4: <https://bakucorner.az/az/milli/about-kelaghayi.html> (E.T. 25.07.2022).

URL-5: <https://www.irna.ir/news/83257586/> (E.T.19.07.2022).

URL-6: <https://bakucorner.az/az/milli/about-kelaghayi.html>. (E.T. 27.07.2022).

URL-7: <https://bakucorner.az/az/milli/about-kelaghayi.html>. (E.T. 25.07.2022).

URL-8: چاپ باتیک در روسری ابریشم کلافه ای (aparat.com) (E.T.19.07.2022).

URL-9: <https://news.milli.az/interest/862051.html#862051-3> (E.T. 22.07.2022).

URL-10: <https://news.milli.az/culture/806106.html#806106-2> (E.T. 19.07.2022).

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma Xxxxxx Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Aaaaa Aaaaa Aaaa adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author’s Note: This study was produced from the doctoral thesis titled Aaaaa Aaaaa Aaaa completed at Xxxxxxx University, Institute of Social Sciences.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.